

*Op 21 januari 2017, in de kapel van het OLVG locatie Oost, hield **prof.dr. J.Th.M. Bank** tijdens de boekpresentatie van **Het Mirakel van Amsterdam**, Biografie van een betwiste devotie, Uitgeverij Prometheus 2017, geschreven door Charles Caspers en Peter Jan Margry, onderstaande toespraak.*

Er bestaat een kenschets van Amsterdam, die de huidige burgemeester Eberhard van der Laan zo nu en dan verkondigt: Zijn gemeente is van oorsprong en in zijn hedendaagse uiterlijk de stad van de burgers; niet van de koning noch van de bisschop. De kathedraal ontbreekt, het Paleis is van oorsprong een huis van de burgers, zijn grootste zaal heet de burgerzaal. Er is een grachtengordel, niet een reeks van adellijke pronkhuizen. In vergelijking met andere grote steden in Europa is Amsterdam de stad van de gelijkheid, niet van de macht.

Dat beeld, hoe waar ook, dient aangevuld want het is vooral ontleend aan de Gouden Eeuw. Amsterdam is in de middeleeuwse fase van zijn bestaan een bedevaartstad geweest en ontleende er een eerste rijkdom aan in de vorm van bedevaarten, religieus toerisme en sacramentsprocessies. De geschiedenis ervan laat zich vandaag nog kennen in de straatnaam van de Heilige Weg, in de zuil op het Rokin die aan de kapel van de Heilige Stede herinnert – tijdelijk vanwege de aanleg van de metro verwijderd – en, het voornaamste, in het stadswapen van Amsterdam dat met een koningskroon is gesierd. Een geschenk van de Habsburgse keizer Maximiliaan. Een goed zichtbare replica siert de toren van de Westerkerk. Die koningskroon is een kleine tegenspraak tot de Amsterdamse burgerlijke beeldvorming die de burgemeester ons voorhoudt.

Het boek dat vandaag is gepresenteerd leert ons een en ander over deze geschiedenis; tot en met een enkele verrassing uit het heden. Ik wil in dit korte betoog enkele markante conclusies aanstippen, waartoe de studie van Charles Caspers en Peter Jan Margry aanleiding geeft.

De eerste is, dat het Mirakel van Amsterdam niet op zich staat, maar een schakel blijkt in een keten van Mirakels, die in de 13^e tot 15^e eeuw worden ontdekt en vervolgens aanleiding zijn tot een bijzondere devotie van tijdgenoten. Caspers schat in navolging van een Oostenrijkse historicus het aantal op tweehonderd, waarvan er 23 zijn te vinden in het gebied, dat tegenwoordig Nederland heet. In die tweehonderd zijn twee categorieën te onderscheiden: wonderen waarbij de eucharistische gaven op onverklaarbare wijze onveranderd bleven zoals de “brandwonderen”. Het Amsterdamse Mirakel – een “brandwonder” uit 1345 – werd voorafgegaan door een identieke cultus in Dordrecht in 1338, in Amersfoort in 1340 en in het Brabantse dorp Stiphout in 1342. De tweede categorie toont een cultus voor een eucharistisch wonder, waarbij de eucharistische gaven op een onverklaarbare wijze veranderden: hosties die gingen bloeden of witte miswijn, die de kleur van bloed aannam.

Deze gegevens zijn het materiaal voor een beeldvorming, waarin de verering voor het sacrament en de daarbij behorende sacramentsprocessie een eigen tijdvak in de religie-geschiedenis kunnen worden genoemd. Het Mirakel van Amsterdam stond niet op zichzelf. Het was een onderdeel van een specifieke religieuze cultuur in westelijk Europa in een specifiek tijdvak.

Brussel, in de late middeleeuwen de administratieve hoofdstad van de Nederlanden in het Habsburgse rijk, kende ook een Mirakel uit 1370. Dat was een aanleiding – onder vele – voor de Habsburgers om deze sacramentscultus te bevorderen. In Amsterdam hadden de graven van Holland uit het Huis van Beieren dat al gedaan; de bouw van een kapel en de benaming van de Heilige Stede in Amsterdam was ook een grafelijk initiatief. De Habsburgers zetten deze bestuurlijke interventies in het religieuze leven voort. En naarmate de Reformatie meer van zich deed spreken, werd de verering van het sacrament een sterker beleidsargument om de gevolgen van deze religieuze hervorming te beheersen of teniet te doen.

Keizer Maximiliaan van Oostenrijk viel in 1471 in een ravijn in Innsbruck. Toen de vorst in doodsnood zijn ziel aan Christus aanbood, aldus Caspers, zou hem in een visioen de communie zijn toegediend door een engel. De vrome vorst werd gered en beschouwde het sacrament als een bescherming van de Habsburgers. Zijn interesse voor de cultus van de eucharistie werd ook een bestuurlijk doel; de cultus op diverse plaatsen in het rijk moest worden geünificeerd en daardoor meer beheersbaar gemaakt. In 1486 bezocht hij de Heilige Stede in Amsterdam, in 1531 mogelijk gevolgd door Keizer Karel V. Vier eeuwen later zocht een verre nazaat, de Habsburgse keizerin Elisabeth – beter bekend onder haar film-naam Sissy – de kerk op het Begijnhof in Amsterdam op zoek naar genezing.

Aan deze Habsburgse politiek dankt Amsterdam een kroon in het stadswapen en een glas-inloodraam in de kapel van de Heilige Stede. De keizer is er knielend op afgebeeld. De koningskroon is in 1489 aan het stadswapen toegevoegd. Voor de goede orde: ook in de Brusselse kerk van Sint Goedele is een Habsburgs raam ingebracht. De keizerlijke begunstiging voor Amsterdam was dus niet uniek. De kroon op het Amsterdamse wapen is vandaag de dag van elke religieuze connotatie ontdaan. Maar de aanwezigheid daarvan past als een bescheiden contrapunt in het betoog van de huidige burgemeester; hoed U voor een historische vereenvoudiging die de hedendaagse Amsterdammers als de muziek van de gelijkheid in de oren mag klinken.

In de Reformatie kreeg de sceptis de overhand. Het eucharistisch Mirakel werd voor een groeiend aantal calvinistische stedelingen niet langer geloofwaardig; aan het wonder van de hostie die niet door vuur was verteerd werd getwijfeld, maar nog sterker aan de katholieke interpretatie van het avondmaal. Na de Alteratie in 1578 werd aan de jaarlijkse bedevaart het centrum ontnomen. De kapel van de Heilige Stede werd een hervormde kerk, die zijn functie als brandpunt van de processie voorgoed verloor en in de 20^e eeuw na de secularisatie nu een huis is geworden van horror. Ik voeg er een in dit opzicht opwekkend bericht aan toe. Tijdens de tunnelbouw van de nieuwe Nood-Zuid lijn bleef het Rokin - evenals andere delen van de binnenstad - gespaard. Op verzoek van de tunnelbouwers heeft er vanaf 2010 een beeld van hun patrones, Sint Barbara, in de tunnelschacht van de nieuwe metro gestaan. De patrones moest traditiegetrouw bescherming bieden. Het beeld is in 2013 aan de basiliek van de Heilige Nicolaas overhandigd.

In de 19^e eeuw is voor de al lang verlaten traditie van een sacramentsprocessie in de stad een nieuwe vorm gevonden: de zogeheten Stille Omgang. Het was een initiatief van twee Amsterdammers, wier religieuze ambities in het boek uitvoerig aan de orde komen: Joseph Lousbergh en Carel Elsenburg. Nieuw was dit concept van een stille en religieuze tocht niet. Peter Jan Margry maakt duidelijk, dat in 1866 zich al een Ommegang in Den Bosch had ontwikkeld: een stille tocht van mannen in verband met het miraculeuze beeld van de Zoete Lieve Moeder in de Sint Janskathedraal. Dat was toen een

devotie naar aanleiding van een cholera-epidemie. In Amsterdam werd dat concept overgenomen: een stille tocht van mannen door de binnenstad. De keuze van de straten werd bepaald door oude gegevens over de sacramentsprocessie. In 1886 liepen een zestigtal deelnemers de “processieweg”.

De Stille Omgang werd in de 20^e eeuw een opvallende manifestatie in de maand maart. De actieve rector van het Begijnhof, de priester Klönne, zag zich door het succes ervan zelfs gedwarsboemd in zijn streven om de openbare sacramentsprocessie in Amsterdam te herstellen. Want de Stille Omgang was - althans in de aanvang - een aangelegenheid van leken. Bovendien was deze manifestatie een origineel antwoord op het processieverbod, dat ooit bij - het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 – het wisselgeld was geweest voor de protestantse burgerij in haar vrees voor Rome. De Stille Omgang werd een begrip van verdraagzaamheid; van een nieuwe Hollandse pacificatie in de geloofsstrijd, die sinds de 16^e eeuw ook politieke dimensies had aangenomen.

Margry maakt duidelijk, dat er eerst in de jaren '60 een ommekeer was te constateren. Op het moment, dat onder katholieken de twijfel toesloeg, importeerde evenwel de provobeweging de Stille Omgang in een zogeheten stille tocht uit kritiek op de toenmalige burgemeester van Amsterdam, Gijs van Hall. Daarna zijn nieuwe vormen en inspiratie gevonden; dat is evenwel niet meer de geschiedenis maar het heden.

Inmiddels zijn we een halve eeuw verder. In het gesecculariseerde Amsterdam dient zich een nieuwe devotie aan, die van de verschijning van Maria als *Vrouwe van alle Volkeren*. Deze Maria-cultus is de consequentie van visioenen van een Amsterdamse vrouw Ida Peerdeman tussen 1945 en 1959. Deze visioenen werden een onderwerp van onderzoek door het bisdom Haarlem; twee diocesane commissies hielden deze voor “niet-bovennatuurlijk”, welke afwijzing door het Vaticaanse departement van de Geloofsleer werd bevestigd.

Peter Jan Margry besteedt in een slothoofdstuk aandacht aan deze tweede devotie in Amsterdam; juist omdat sommige kerkelijke protagonisten deze devotie willen erkennen en zelfs willen koppelen aan de eeuwenoude traditie van het Mirakel. Dat geldt in de jaren '80 voor de bisschop van Haarlem, Henny Bomers, en sinds deze eeuw voor diens opvolger Jos Marianus Punt. Diens tweede naam blijkt van belang, omdat er een verwijzing in is te lezen naar “van Maria vervuld”. Het Vaticaan ging in deze vorm van erkenning van de contemporaine Maria-cultus in Amsterdam niet mee. Het Gezelschap van de Stille Omgang evenmin.

Het boek van Caspers en Margry is een welkome publicatie; welkom als gedegen studie in een onderzoeksveld, niet vrij van valkuilen, en als thema, dat in een tijd van secularisatie een onverwacht perspectief biedt van moderne devotie. Bovendien is het een noodzakelijke aanvulling op de geschiedenis van Amsterdam; voor de stad en voor haar burgemeester.